

DRUŠTVENI STAVOVI FRANJE RAČKOG

Tomislav Markus
Hrvatski institut za povijest
Zagreb

UDK 930.1-05Rački, F.
929Rački, F.
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 10.2.2010.
Prihvaćeno: 19.5.2010.

Autor analizira društvena shvaćanja – o znanosti, “povijesnom napretku”, kulturi, školstvu, crkvi i religiji – hrvatskog povjesničara i publicista Franje Račkog (1828.–1914.). Rački je, kao europski intelektualac 19. stoljeća, čvrsto vjerovao u progresivnost povijesti i u “prosvjetiteljsku” misiju Zapadne civilizacije. Društveni napredak temeljio je na modernoj ideji narodnosti, ali i na kršćanstvu, čije je osnovno obilježje jednakost među ljudima. Podupirao je širenje slavenske liturgije i ćirilometodski kult u svrhu prevladavanja crkvenog raskola. Zalagao se za osnivanje i razvoj “narodne znanosti”, koja će, preko Akademije i Sveučilišta, doprinijeti prosvjećivanju širih društvenih slojeva. Rački je zagovarao antropocentričke stavove i na prirodu gledao kao skladište sirovina kojim treba ovladati radi ljudskog “napretka”. U znanosti je razlikovao praktičnu stranu, koja doprinosi “osvajanju prirode”, i teoretsku stranu, koja uvećava ljudsku spoznaju o svijetu.

Ključne riječi: Franjo Rački, znanost, civilizacija, kršćanstvo, Europa, napredak

Franjo Rački rodio se u Fužinama 25. studenoga 1828. u obitelji slovenskog podrijetla. U početku se školovao u Rijeci, Varaždinu i Senju, a studij teologije završio je u Beču, gdje je i doktorirao (1855.). U Senju je 1852. zaređen za svećenika i tamo je, u senjskom sjemeništu, do 1857. predavao crkvenu povijest i kanonsko pravo. Organizirao je po kvarnerskim otocima skupljanje glagoljskih listina, a i sam je volio tražiti i istraživati, pa često odlazi na Krk, u Bašku, gdje se čuvala znamenita Bašćanska ploča, koju je detaljno proučavao. U ranoj mladosti prihvatio je ilirizam, ali je u početku uglavnom objavljivao radove iz crkvene povijesti. Od 1857. do 1860. boravi u Rimu i Vatikanu, gdje prikuplja mnoštvo dokumenata o hrvatskoj i južnoslavenskoj povijesti te polazi tečajeve iz paleografije i pomoćnih povijesnih znanosti. Nakon povratka u Hrvatsku

1860. glavni je suradnik u listu *Pozor*. U Hrvatskom saboru 1861. Rački je pripadao Narodno-liberalnoj stranci i glasao je za Pricinu izjavu o priznanju zajedničkih poslova s Austrijom. Nakon raspusta Sabora kritizirao je centralističku politiku Beča, njemačko-mađarsku dominaciju u Monarhiji i zalagao se za državnu autonomiju i zemljišnu cjelovitost Trojedne Kraljevine. Usprkos opozicijskog stajališta prema austrijskoj vladi, u razdoblju 1863.–1867. obnašao je dužnost školskog nadzornika. S V. Jagićem i J. Torbarom pokreće *Književnik* (1864.–1866.), prvi znanstveni časopis u Hrvatskoj. Tijekom 1860-ih godina i kasnije, do 1873., Rački se zalaže za federativni sporazum Ugarske i Hrvatske na ravnopravnoj osnovi, a povremeno i za federalizaciju Habsburške Monarhije. Tada je često polemizirao s mađarskim publicistima braneći teritorijalnu cjelovitost i autonomiju Hrvatske prema Mađarskoj. Neposredno nakon 1867. Rački je osuđivao dualistički sustav i Hrvatsko-mađarsku nagodbu, ali postupno se založio za njezinu reviziju. Razočaran revizijom iz 1873. poput Strossmayera se politički pasivizirao 1870-ih godina, ali od početka 1880-ih do smrti opet je politički aktivan unutar Neovisne narodne stranke. Krajem 1880-ih i početkom 1890-ih pokušava ostvariti sporazum s pojedinim drugim opozicijskim grupama: Središtem grofova Drašković, pravašima i pojedinim srpskim zastupnicima. Nakon otvaranja JAZU 1867. obnaša dužnost predsjednika formalno do 1886. – kada je kralj uskratio njegov novi izbor – a stvarno do smrti. Od kraja 1860-ih do početka 1890-ih godina objavljuje mnoštvo povijesnih dokumenata i rasprava o starijoj hrvatskoj i južnoslavenskoj prošlosti. Uredio je 26 svezaka *Starine JAZU* s mnoštvom dokumenata o povijesti uglavnom hrvatskog, ali i drugih južnoslavenskih naroda. Zagrebačkim kanonikom imenovan je 1877. godine. Umro je u Zagrebu 13. veljače 1894. godine. Rački se često spominje u mnogim raspravama i knjigama koje se bave hrvatskom političkom i kulturnom poviješću druge polovice 19. stoljeća.¹

I. Ideja narodnosti, modernizacija i društveni slojevi

Narodna kultura u najširem smislu – od pučkih škola do znanstvenih ustanova i s njima povezano izdavaštvo – bila je česta tema u različitim radovima Račkoga, u

¹ Detaljnije su o Račkom pisali: Tadija Smičiklas, *Život i djela dra Franje Račkoga*, Zagreb 1895.; Vladimir Zagorski, *François Rački et la renaissance scientifique et politique de la Croatie (1828–1894)*, Paris 1909.; Viktor Novak, *Franjo Rački*, Beograd 1958.; Mirjana Gross, *Vijek i djelovanje Franje Račkoga*, Zagreb 2004. U svim opsežnijim djelima, koja se bave političkom i kulturnom poviješću sjeverne Hrvatske u drugoj polovici 19. stoljeća često se spominje Rački (npr. Mirjana Gross, *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb 1985.; Mirjana Gross – Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, Zagreb 1992.; Stjepan Antoljak, *Hrvatska historiografija do 1918.*, 2 sv., Zagreb 1992.; Dragutin Pavličević, *Hrvati i istočno pitanje*, Zagreb 2007.). Jedan Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istaživačkog centra JAZU iz 1979., s više kvalitetnih radova, posvećen je Račkom. Dio tih radova, relevantnih za problematiku ovog članka, spomenut ćemo kasnije. U stručnoj literaturi izrazit je naglasak na analizi političkih stavova Račkoga. O viđenju znanosti kod Račkoga pisali smo prije nekoliko godina: Tomislav Markus, *Moderna civilizacija u stvaralaštvu Franje Račkoga*, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, sv. 21, Zagreb 2003., str. 243–265.

člancima, govorima i pismima.² Već 1859. ističe važnost “narodne prosvjete”, koja bi trebala osigurati narodnu posebnost južnoslavenskim “plemenima” i spasiti ih od iščeznuća među velikim europskim narodima. Narodni je jezik “prava i jedina poluga narodnoj prosvjeti”. Rački posebno savjetuje istraživanje narodnih pjesama, poslovice i pripovijesti kao pravog narodnog blaga, umjesto da se ide u strana središta.³ Ljudi obrazovani u narodnoj književnosti trebali bi razne znanosti pripremati za puk i građanstvo, dva glavna “razreda”, koji bi mogli narodnu prosvjetu crpiti iz svoje, a ne tuđe književnosti. Povijesna znanost morala bi biti potpuna temeljena na narodnim osnovama, dok se druge znanosti mogu preuzeti od drugih, izobraženijih naroda.⁴ Narodna prosvjeta ne znači osamljivanje i kulturnu izolaciju – koje je ionako u moderno doba nemoguće – već stvaranje “narodne književnosti”, koja bi “bila u stanju malo po malo inostranu odtisnuti izpred nosa u njezine zakonite granice”.⁵ Prosvjeta druge polovice 19. stoljeća za Račkog je nastavak i kulminacija višestoljetnih procesa, koji se mogu datirati sigurno već od renesanse, ako ne i prije.⁶ Moderna je prosvjeta osnovno sredstvo narodnog osamostaljenja.⁷

Rački je književnosti – shvaćenoj u najširem smislu, od akademske znanosti do pučkih knjižica – pridavao veliko značenje. Književnost je “točka oko koje se narodi kristalizuju” i “najčvrstja obrana svakoga pojedinoga naroda proti jačjoj moralnoj i materialnoj sili”. Primjer njemačkog i talijanskog naroda – koji su, usprkos političkoj fragmentiranosti, ostvarili književno jedinstvo – pokazuje kakav je značaj razvoja narodne književnosti.⁸ Kao veliki problem u Hrvatskoj Rački je, krajem 1850-ih godina, smatrao nepostojanje “kaste” književnika, tj. ljudi koji bi se profesionalno potpuno posvetili književnom radu u časopisima. Slično je i kod drugih slavenskih naroda. Hrvati i drugi slavenski narodi trebaju usvajati književne i druge tekovine obrazovanijih romanskih i germanskih naroda, ali ih trebaju “ponašiti”, tj. prevesti u “domaći (hrvatski i slavenski) duh”.⁹

Rački je bio svjestan dalekosežnih društvenih, političkih i ekonomskih promjena koje su se odvijale u svim europskim društvima 19. stoljeća. Već krajem 1850-ih godina

² O tome je posebno detaljno pisala Mirjana Gross, O ideološkom sustavu Franje Račkoga, *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU*, sv. 9, Zagreb 1979., str. 5-33; Gross, *Vijek i djelo* – vanje.

³ *Narodne novine*, br. 60, 15.III.1859.

⁴ *Narodne novine*, br. 61, 16.III.1859.

⁵ *Pozor*, br. 27, 31.X.1860. (“Jugoslavjenstvo”). Rački je posebno upozoravao na opasnost da mladi ljudi iz južnoslavenskih krajeva, koji se obrazuju u velikim gradovima Francuske, Njemačke ili Italije, zadrže “tuđinski duh”, koji bi pokušali nametnuti u svojim zemljama umjesto da tekovine zapadne kulture nastoje pomiriti s narodnim tradicijama (*Pozor*, br. 28, 2.XI.1860.).

⁶ *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* (dalje: *Rad JAZU*), sv. 5, Zagreb 1868., str. 187.

⁷ *Rad JAZU*, sv. 9, Zagreb 1869., str. 188.

⁸ *Pozor*, br. 28, 2.XI.1860.

⁹ *Narodne novine*, br. 64, 19.III.1859. Taj je zadatak Rački smatrao mnogo važnijim od prepirki oko završetka genitiva (-ah) i sličnih trivijalnosti.

pisao je da “novi duh” trese Europom i da mu se ne mogu oduprijeti ni velike izvan-europske zemlje poput Kine i Japana.¹⁰ Posebno novinstvo, kod obrazovanijih naroda, ima veliku ulogu – ne nužno uvijek pozitivnu – u oblikovanju javnog mnijenja i utjecaja na političke krugove. Veliko značenje imaju i književni časopisi.¹¹ Rački je bio pristalica modernizacije hrvatskog društva u smjeru razvoja obrta, trgovine i prosvjete, pod uvjetom da se izbjegnu “materijalistička zastranjenja”, koja bi bila protivna kršćanstvu. Rački nije detaljnije govorio o tehnologiji, ali pozdravljao je tehničke inovacije pod uvjetom da ne doprinose širenju pukog “materijalizma” i “naturalizma”. Smatrao je 1880-ih godina da je uređen pločnik i plinska rasvjeta obilježje “napredne” civilizacije u gradovima.¹² O gospodarskim pitanjima Rački je vrlo malo rekao. Kritizirajući unioniste u doba Rauchove vlasti, tvrdio je da Ugarska neće više brzo napredovati, jer se previše oslanja na intenzivnu poljoprivredu i izvoz poljoprivrednih dobara. Takva praksa, bez razvoja domaćeg obrta, koji bi kod kuće trošio višak poljoprivrednih dobara, brzo će iscrpiti zemlju i dovesti do pada proizvodnje. Za Račkog obrt i trgovina ključni su u ekonomskom napretku, a tek nakon njih dolazi poljoprivreda.¹³

Rački je smatrao da je načelo narodnosti, koje se svuda probija, osnovno obilježje 19. stoljeća i postaje glavni čimbenik državne politike.¹⁴ Drugo glavno načelo europskog života jest politička sloboda, koja može, ali i ne mora biti povezana s idejom narodnosti.¹⁵ Za Račkog je ključan problem, posebno u vezi s višenacionalnim zemaljama, narodna sloboda. Za Račkog narod, koji želi biti politički čimbenik, mora pokazivati jedinstvenost u osnovnim ciljevima i nastupati kao “organička cjelina, kao jedan čovjek”. Tu ne smije biti narodnih stranaka u smislu da bi neka stranka vodila politiku u korist nekog drugog naroda. Takva je politika veleizdaja i prema njoj ne može biti tolerancije, a veleizdajnik mora ići u “carstvo tminah”.¹⁶ Narod slobodu može uživati samo u posebnoj državi, potpuno samostalnoj ili barem autonomnoj.¹⁷

¹⁰ *Narodne novine*, br. 60, 15.III.1859.

¹¹ *Narodne novine*, br. 62, 17.III.1859. U to je vrijeme Rački sudio da je novinstvo među Hrvatima na krajnje niskim granama, jer izlaze samo dva lista na narodnom jeziku, i to samo zato jer su službeni za pojedine “krunovine”. Sa časopisima je situacija tek nešto bolja, jer ponešto odskoču kvalitetom *Neven* i *Gospodarski list* (*Narodne novine*, br. 63, 18.III.1859.).

¹² Franjo Rački, *Putne uspomene o Rusiji i Poljskoj*, Zagreb 1887., str. 7. U usputnim opaskama o Zagrebu i Beogradu čini se da je Rački bio protivnik prenamnog širenja gradova.

¹³ *Listovi jednog antiunioniste*, str. 34-39. Ovdje je Rački kritizirao razne nepovoljne ekonomske strane Hrvatsko-ugarske nagodbe iz 1868., posebno što se tiče željezničkog i brodarskog prometa, ali i općenito nedostatka financijske autonomije Hrvatske. No, u cjelini ekonomska su pitanja Račkom bila prilično strana.

¹⁴ *Pozor*, br. 81, 9.IV.1861.; br. 205, 6.IX.1862. Na toj je osnovi Rački, u mnogim novinskim člancima i saborskim govorima 1860-ih godina, osuđivao njemačku i mađarsku politiku, koje ne razumiju da su Austrija, odnosno Ugarska, višenarodne države.

¹⁵ *Pozor*, br. 81, 9.IV.1861.

¹⁶ *Pozor*, br. 234, 11.X.1861.

¹⁷ *Listovi jednog antiunioniste*, str. 30.

Jezik je prirodni temelj narodnosti, ali nije dovoljan, jer “skup ljudi jednoga jezika, jednih običaja, jednoga životnoga oblika postaju narodom u pravom značenju rieči, kada doraste do svijesti svojega duhovna jedinstva, kada se osjeća jednim”.¹⁸ Narodnost je bitna za modernu prosvjetu, koja je po svojem sadržaju univerzalna, ali u konkretnom obliku narodna i može se prenositi samo u narodnom jeziku.¹⁹

Rački je smatrao da je “narodnost”, shvaćena u smislu grupiranja srodnih etničkih cjelina i zahtjeva njihovih elita za političkom autonomijom ili samostalnošću, moderna pojava. U srednjem vijeku narodnost nije postojala kao politički čimbenik.²⁰ No svejedno je hrvatskim političarima u srednjem vijeku zamjerao manjak osjećaja za “narodnost”, posebno u kontekstu služenja tuđim interesima i štetnim posljedicama toga za interese hrvatskog i drugih južnoslavenskih naroda.²¹ Za Račkog se narod razlikuje od drugog naroda po jeziku, običaju, načinu mišljenja, prosvjeti i drugim obilježjima. O tome ovise različite ustanove: romanske, germanske i slavenske. Kada ne bi bilo vanjskog utjecaja, kod svakog bi naroda političke i državne ustanove odgovarale njegovoj narodnoj tradiciji, tj. kod slavenskih naroda postojale bi samo slavenske ustanove itd. No, suvremena je Europa posljedica višestoljetnog miješanja narodnih skupina i različitih ustanova. To je posebno slučaj kod naroda koji je dugo vrijeme živio u višenarodnoj državi i u kojoj je morao, zbog očuvanja cjeline, ponešto odstupiti od svoje individualnosti. Vlade i državnici moraju dobro paziti na narodni sastav i narodnu individualnost svojih država.²² U razmatranju problema narodnosti Rački je povezivao povijesno-državno i moderno prirodno pravo. Smatrao je da je većina sukoba i nemira u europskim zemljama u 19. stoljeću posljedica sukoba između tradicionalnog povijesnog i modernog prirodnog ili narodnog prava. Pojedine zemlje, poput Francuske Napoleona III., mogu istovremeno zagovarati oba pravna načela, ovisno o svojem trenutnom interesu. Usprkos mnogim pojedinačnim porazima i uzmacima prirodno pravo stalno jača, kako pokazuju – ovo je Rački pisao 1861. – mnogi primjeri, poput uspona na vlast Napoleona III., talijanskog ujedinjenja ili povezivanja Vlaške i Moldavije.²³

¹⁸ *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* (dalje: *Ljetopis JAZU*), sv. 5, Zagreb 1890., str. 91. Rački je bio pristalica idealističkog tumačenja narodnosti po kojem je svijest o pripadnosti nekoj etničkoj cjelini ključna.

¹⁹ Isto, str. 203.

²⁰ *Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držana u glavnom gradu Zagrebu god. 1861*, Zagreb 1862., str. 243. No, u tom slučaju povijesna istraživanja ne bi mogla imati društvenu funkciju “prosvjećivanja naroda” i podizanja “narodnog duha”, kako je Rački inače smatrao.

²¹ Isto, str. 243-244. Rački je ovdje ponajprije mislio na povezivanje Hrvatske s Ugarskom početkom 12. stoljeća, događaj na koji je gledao u vrlo negativnom svjetlu kroz prizmu hrvatsko-mađarskih sukoba 19. stoljeća.

²² *Pozor*, br. 9, 13.I.1862.

²³ *Pozor*, br. 80, 8.IV.1861. Povezivanje povijesnog i državnog prava bilo je uobičajeno među hrvatskim političarima i publicistima prije 1918., ali i kod pripadnika drugih naroda u Habsburškoj Monarhiji.

Rački je narodnost usko vezao uz državu zastupajući, u rudimentarnim oblicima, ono što će kasnije postati poznato kao organska teorija države. Državu je smatrao ne analogijom s organizmom, već živim organizmom, koji ima svoje životne faze, od djetinjstva preko mladosti i zrelosti do starosti. U državi, poput prirodne općenito, ne smije biti naglih promjena, koji su uvijek štetne. Zadatak je državnika da proučava državni organizam kako bi pomogao u njegovu prirodnom razvitku.²⁴ Narod je živ organizam, koji se razvija iz sebe, po svojim silama, dok izvana može doći samo poticaj. U tom razvoju oblikuje se "narodna ćud" kao skup temeljnih osobina – jezika, običaja, svijesti i morala – po kojima se jedna narod razlikuje od drugih.²⁵ Kolektivistički elementi kod Račkog prisutni su i u njegovoj čestoj idealizaciji plemenske zadruge, koju je smatrao izrazom slavenskog demokratskog duha. No, to nisu bila protototalitarna uvjerenja, kakva će biti česta kasnije, u 20. stoljeću, jer je Rački, kako ćemo vidjeti, prihvaćao osnovnu premisu liberalne ideologije o osobnoj slobodi. Život naroda neprekidna je borba za duševni napredak i slobodu protiv materijalnog svijeta i unutarnjih i vanjskih zapreka.²⁶

U svojim člancima i govorima Rački nije bio terminološki dosljedan niti mu je to bila namjera. U mnogim tekstovima koristi izraze poput "jugoslavjanski/jugoslovenski narod", posebno kada želi naglasiti potrebu solidarnosti "jugoslovenskih plemenah".²⁷ U nekim člancima Rački istovremeno, u istom odlomku, govori o "jugoslavenskom narodu" i o "hrvatskom narodu",²⁸ a u drugom odlomku najprije govori o hrvatskom i srpskom narodu, a zatim kaže da su Hrvati i Srbi dva "plemena" istog naroda.²⁹ Ponekad u istom tekstu spominje "jugoslovenski narod" i "slavensko pleme".³⁰ No, nerijetko, posebno u polemikama s pojedinim srpskim publicistima, shvaća Hrvate i Srbe kao posebne narode. Tako je 1861., u polemici s *Vidovdanom* oko pripadnosti Srijema, pisao da na slavenskom jugu živi četiri posebna naroda s posebnom poviješću i narodnom tradicijom.³¹ O hrvatskom narodu često govori i kada razmatra šire geopolitičke okolnosti u tadašnjoj Europi, posebno odnos prema Talijanima, Nijemcima i Mađarima,³² kada ističe osnovne hrvatske nacionalne ciljeve,

²⁴ *Pozor*, br. 9, 13.I.1862. Takvo je viđenje kod Račkog usko vezano s njegovim odbacivanjem revolucionarnih promjena, ali i apsolutističkog stanja 1850-ih godina, te nastojanja za mirnom preobrazbom Habsburške Monarhije u federalističkom smjeru.

²⁵ *Rad JAZU*, sv. 68, Zagreb 1883., str. 195, 202.

²⁶ *Književnik*, br. 1, Zagreb 1864., str. 134.

²⁷ *Narodne novine*, br. 60, 15.III.1859.; *Pozor*, br. 234, 11.X.1861., br. 183, 9.VIII.1862. Terminološke nedosljednosti Račkog spominje se u više navrata u: Gross, *Vijek i djelovanje*.

²⁸ *Pozor*, br. 204, 5.IX.1862.

²⁹ *Pozor*, br. 214, 18.IX.1862.

³⁰ *Pozor*, br. 183, 9.VIII.1862.

³¹ *Pozor*, br. 133, 12.VI.1861.

³² *Pozor*, br. 80, 8.IV.1861.

poput državne autonomije i zemljišne cjelovitosti,³³ te kada govori o srednjovjekovnom razdoblju hrvatske povijesti, posebno u vrijeme narodnih vladara.³⁴ Pod "narodom" Rački je najčešće razumijevao etničku cjelinu, koja ima "dušu", tj. zajedničku povijest, kulturnu i političku tradiciju te zasebnu nacionalnu svijest. Po tim kriterijima nije se moglo govoriti o jugoslavenskom ili, još manje, slavenskom narodu, već samo o hrvatskom narodu. U svojim povijesnim djelima Rački piše isključivo povijest hrvatskog naroda, ne nekog imaginarnog "jugoslovenskog naroda". Ponekad Rački govori i o "slavenskom narodu", nasuprot Romanima i Germanima, koji je "pozvan" da prenosi zapadnu prosvjetu prema Istoku.³⁵

Spomenuto je da je Rački razlikovao puk (tj. seljaštvo) i građanstvo (uključujući plemstvo i svećenstvo). No na drugim mjestima detaljnije razlikuje četiri osnovna društvena "razreda": seljaštvo, plemstvo, građanstvo i seljaštvo.³⁶ Kao svećenik Rački je imao vrlo pozitivno mišljenje o svećenstvu u hrvatskom društvu. Svećenstvo je smatrao "najčvršćim stupom narodne književnosti" i velikim poticateljem narodnog napretka. Svećenstvo se brine za duhovni život naroda.³⁷ Katoličko svećenstvo u Hrvatskoj je narodno, jer se brine za narodni napredak i to je činilo u vrijeme apsolutizma, kada su narod skoro svi drugi ostavili. Istovremeno, svećenstvo, kao katoličko, ne zagovara fanatizam, već nastoji narodni i crkveni duh držati u ravnoteži. Ta je orijentacija posebno poželjna na slavenskom jugu, gdje su vjerske predrasude vrlo velike.³⁸ Kod katoličkog svećenstva Rački je razlikovao "narodno svećenstvo", koje se brine za narodne interese, posebno prosvjetu, i "nenarodno svećenstvo", koje je prema narodu ravnodušno ili neprijateljsko. Kao potonji primjer navodio je višestoljetnu borbu dijela katoličkog klera protiv glagoljaštva slavenskog bogoslužja u Hrvatskoj.³⁹ Smatrao je da je svećenstvo osnovna potpora narodnoj, a posebno

³³ *Pozor*, br. 98, 29.IV.1861.; *Listovi jednog antiunioniste*, str. 5-8; Nacionalna i sveučilišna knjižnica (dalje: NSK), Korespondencija Koste Vojnovića, sign. R 5622 b-2, Rački Vojnoviću 27.I.1874. To nije ništa čudno, jer su Račkom, koji je, od svih hrvatskih nacionalista do 1918., bio možda i najviše slavenski i južnoslavenski orijentiran, uvijek primarni bili hrvatski nacionalni interesi. I kod njega je slavenstvo i južnoslavenstvo bilo uvijek sredstvo lakšeg ostvarenja osnovnih nacionalnih ciljeva.

³⁴ *Pozor*, br. 271, 25.XI.1861.

³⁵ *Rad JAZU*, sv. 1, Zagreb 1867., str. 45. O različitim značenjima pojedinih pojmova – "naroda", "narodnosti", "plemena" itd. – kod Račkog piše: Gross, O ideološkom sustavu; Ista, *Vijek i djelovanje*.

³⁶ *Narodne novine*, br. 65, 21.III.1859.

³⁷ *Narodne novine*, br. 65, 21.III.1859. U to je vrijeme Rački smatrao da bi plemstvo još uvijek moglo imati predvodničku ulogu u javnom životu u Hrvatskoj, iako, naravno, ne više u nekadašnjem staleško-feudalnom smislu.

³⁸ *Pozor*, br. 72, 28.III.1862. Rački ovdje implicira da katoličko svećenstvo ima prednost pred pravoslavnim, jer ne nastoji oko poistovjećivanja vjere i narodnosti, tj. može lako biti narodno orijentirano bez narodnog fanatizma. Mnogi srpski nacionalisti tvrdili su tada, i dugo vremena kasnije, da je upravo obratno slučaj, tj. da je katoličko svećenstvo više-manje anacionalno i da su pravoslavne crkve narodno orijentirane za razliku od univerzalne Katoličke crkve. Kako ćemo vidjeti, slavenska liturgija bila je važno pitanje u toj raspravi.

³⁹ *Pozor*, br. 183, 9.VIII.1862.

pučkoj prosvjeti. Svećenstvo će svoj veliki utjecaj zadržati ako se ne odvoji od naroda i zasnjuje posebnu kastu ili prihvati tuđe (mađarizatorske) težnje. Tako će se lakše izbjeći ne samo strana dominacija, već i štetni zapadnjački utjecaji, poput razdvajanja crkve od države ili građanski brak.⁴⁰ Rački je smatrao nedopustivim – praksa još česta kod Katoličke crkve u drugoj polovici 19. stoljeća kod manjih i ovisnih naroda – imenovanje biskupa ili nadbiskupa, koji ne poznaje narodni jezik većine svojih vjernika.⁴¹ Rački je smatrao da je, u cjelini, svećenstvo jedini neovisan “stalež” i da primjer Strossmayera pokazuje kakvu korist narodu može učiniti obrazovan i imućan svećenik.⁴² U kasnijim godinama kod Račkog se povremeno pojavljuju i negativne opaske o svećenstvu u Hrvatskoj za koje je smatrao da je često korumpirano i podložno vladinim utjecajima.⁴³

Građanstvo je za Račkog produkt kršćanstva i kršćanskog društva – u poganskoj antici nije postojalo. Građanstvo, kao posrednik između seljaštva i plemstva, najviše se razvilo u germanskim i romanskim zemljama, a u slavenskim zemljama znatno manje i tamo je često pod tuđinskim utjecajem. Tipičan su primjer hrvatske zemlje, u kojima – ovo je Rački pisao 1859. – u sjevernim područjima prevladava njemački, a u primorskim krajevima talijanski duh s vrlo malo obzira prema narodnom jeziku i običajima. Stvaranje pravog narodnog građanstva jedna je od najvažnijih zadaća svih rodoljuba.⁴⁴ Analizirajući socijalni sastav Hrvatskog sabora 1861. Rački je posebno istaknuo veliku važnost – kako po broju, tako i po političkoj djelatnosti – odvjetnika i pravnika, koji se u Europi općenito shvaćaju kao branitelji ustavne slobode. Takvih obrazovanih i za narod dobromislećih ljudi ima dosta i u Hrvatskoj i među saborskim zastupnicima.⁴⁵ Za građanstvo je Rački smatrao da je vodeći sloj i da čini “tvarnu i duševnu glavniciu”, jer je plemstvo umnogome propalo, a seljaštvo je još zaostalo.⁴⁶ Rački se u privatnoj korespondenciji žalio na slabost i strašljivost gradskog činovništva, koje često, posebno nakon 1883., glasa po napucima vlade i

⁴⁰ Ante Palavršić – Benedikta Zelić, *Korespondencija Mihovila Pavlinovića*, Split 1962., str. 179, Rački Pavlinoviću 28.VIII.1871.

⁴¹ Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (dalje: AHAZU), *Korespondencija Franje Račkog*, XII B 1/5, Rački Črnčiću 15.VI.1885. O tome je Rački govorio već 1859., u jednom pismu biskupu Strossmayeru, u kojem je kritizirao nepovjerenje Vatikana prema narodnim biskupima i slavenskoj liturgiji, što samo otežava mogućnost prevladavanja vjerskog “raskola” (Ivan Erceg, *Djelatnost Dra Franje Račkoga* odražena u njegovoj korespondenciji, *Zbornik Historijskog instituta JAZU*, sv. 2, Zagreb 1959., str. 267).

⁴² Ferdo Šišić, *Korespondencija Rački-Strossmayer* (dalje: KRS), sv. 2, Zagreb 1929., str. 5, Rački Strossmayeru 4.II.1882.

⁴³ NSK, *Korespondencija Franje Račkog* (KFR), R 4610 b-75, Rački V. Jagiću 3.XII.1886. Ovakve oštre stavove Rački je iznosio samo u privatnoj korespondenciji, nikada javno. To je već bilo vrijeme Khuen-Hédervarya, uz kojeg je pristajao dio svećenstva, posebno u Zagrebu.

⁴⁴ *Narodne novine*, br. 67, 23.III.1859.

⁴⁵ *Pozor*, br. 233, 10.X.1861.

⁴⁶ *Obzor*, br. 250, 18.XII.1880.

bira poslušnike u Sabor.⁴⁷ O učiteljima je Rački također imao visoko mišljenje smatrajući da su u teško doba apsolutizma čuvali duh narodne slobode i školsku omladinu ispunjavali rodoljubljem.⁴⁸

O plemstvu je Rački iznosio različite stavove, ovisno o okolnostima i vremenu pisanja. Krajem 1850-ih godina hvalio je povijest hrvatskog plemstva, koje je proslavilo hrvatsko ime, branilo domovinu od stranih neprijatelja i uvijek predstavljalo "desnu ruku" narodu. No već je tada prigovorio manjak narodnih osjećaja kod suvremenog plemstva u Hrvatskoj. To je posebno važno od vremena kada plemstvo više nema bitnu vojnu ulogu. Snažniji narodni razvitak u zemljama poput Poljske i Mađarske Rački je objašnjavao upravo velikim udjelom plemstva u razvoju gospodarskog, kulturnog i političkog života. Hrvatsko se plemstvo materijalno ne može usporediti s bogatim plemstvom u Poljskoj ili Mađarskoj, ali svejedno se premalo brine za narodni razvitak. Trebalo bi u inozemstvu isticati svoj hrvatski karakter, a kod kuće pomagati osnivanje i razvoj kulturnih i gospodarskih ustanova.⁴⁹ Komentirajući djelatnost Hrvatskog sabora 1861., Rački je usporedio ugarsku aristokraciju, koja pokazuje veliko domoljublje, i hrvatsku aristokraciju, koja za narod ne mari, ali narodne zastupnike često optužuje za demagogiju i poticanje mržnje prema plemstvu. Visoko plemstvo došlo je u Sabor samo kada je trebalo glasati za uži savez s Ugarskom, a i tada je uglavnom šutjelo, jer slabo ili nikako poznaje narodni jezik. Hrvatski bi narod rado slijedio svoju aristokraciju ako bi ona pokazala više brige za narodne interese.⁵⁰ Rački je smatrao da je "staro hrvatsko plemstvo" izniklo iz demokratskih slavenskih ustanova, poznavalo je narodne potrebe i branilo interese Hrvatske. To je plemstvo uglavnom nestalo u turskim ratovima, a pojavilo se novo pomađareno ili potpuno tuđe plemstvo, koje ne vodi računa o narodu i ne poznaje njegove potrebe i jezik. Takvo feudalno plemstvo pojavilo se u svim slavenskim zemljama koje su izgubile političku samostalnost.⁵¹

Kao gradski intelektualac i kaptolski svećenik Rački nije puno govorio o seljaštvu, koje je u 19. stoljeću činilo ogromnu većinu kod Hrvata i svih drugih slavenskih naroda. U tome se posebno vidi njegova bliskost s višim građanskim slojem, koji je, u drugoj polovici 19. stoljeća, bilo umnogome otuđen od seljaštva. Ponekad je spominjao seljaštvo u usputnim opaskama. Krajem 1850-ih godina izražava uvjerenje da bi seljaci, koji su trenutno ravnodušni prema knjizi, cijenili prosvjetu ako bi im netko pokazao vrijednost narodnog obrazovanja. Ovdje se ne radi o osnivanju neke seljačke akademije, već o pisanju pučkih knjižica, koje bi seljaštvu bile zabavne i ko-

⁴⁷ NSK, KFR, R 4610 b-75, Rački Jagiću 3.XII.1886.

⁴⁸ *Pozor*, br. 233, 10.X.1861. Može se reći da je Rački bio blizak obrazovanom sloju liberalne inteligencije, ali, kao katolički svećenik, nije prihvaćao sekularne tendencije, koje su se polagano širile u hrvatskom društvu u drugoj polovici 19. stoljeća.

⁴⁹ *Narodne novine*, br. 65, 21.III.1859.

⁵⁰ *Pozor*, br. 233, 10.X.1861.

⁵¹ *Listovi jednog antiunioniste*, sv. 5, Sisak 1870., str. 19-21.

risne.⁵² Ta bi pučka književnost bila priprema za kasnije širenje, u daljnjoj budućnosti, "više prosvjete", za koju nepismeno seljaštvo još nije spremno.⁵³ Rački je izražavao veselje što u Hrvatskom saboru 1861. ima i seljačkih sinova među zastupnicima, posebno među graničarima. Prosti seljak teško može raspravljati o nijansama državnopravnih pitanja, ali ima pošteno srce i želi dobro svojem narodu.⁵⁴ Za zaostalost hrvatskog puka Rački je optuživao ugarsko-germanski feudalizam, koji je presađen u Hrvatsku kroz stoljeća i koji je neprikladan za "slavenski duh" hrvatskog naroda. Kmetstvo je također smatrao posljedicom uvođenja stranog "feudalizma".⁵⁵

U političkom smislu Rački se često izjašnjavao za "liberalizam", koji je shvaćao u dva značenja. Prvi i uži bila bi jednakost građana pred zakonom za koju je smatrao da je izvorna kršćanska vrijednost. Pitanje individualne slobode – osnovni aspekt klasičnog liberalizma – smatrao je načelno riješenim, iako mnoga praktična pitanja tek čekaju na realizaciju.⁵⁶ Rački je u načelu gledao pozitivno na modernu individualizaciju pozdravljajući ukidanje kmetstva i nužnost da sada svatko sam privređuje i nastoji oko svojeg napretka.⁵⁷ Šire značenje liberalizma odnosilo se na narodnu ravnopravnost u višetničkim zemljama, poput Ugarske i Habsburške Monarhije. Liberalizam je neusuglasiv ne samo s tradicionalnim staleškim privilegijama, već i supremacijom jednog naroda nad drugima.⁵⁸ Tipično za liberala, Rački je isticao da je obrana osobne slobode osnovna svrha države, ali, netipično, odmah je dodavao da ona mora biti ograničena u korist "viših" interesa društva i narodne zajednice.⁵⁹

Rački je često pisao protiv "feudalizma". Kao nacionalist i gradski intelektualac nije imao nikakve simpatije prema starom poretku u kojem su seljaci pretežno bili u podčinjenom kmetском odnosu. Početkom 1860-ih godina pozdravio je vijesti iz Rusije, u kojoj se pripremalo proglašenje o ukinuću kmetstva, smatrajući ga najvećim društvenim prevratom u povijesti Europe.⁶⁰ Za stari ugarski ustav, koliko god bio brana bečkom centralizmu, smatrao je da "zaudara" po zastarjelim feudalnim ustanovama.⁶¹ Korijene feudalizma nalazio je u zapadnoj i srednjoj Europi, otkuda

⁵² *Narodne novine*, br. 67, 23.III.1859.

⁵³ *Pozor*, br. 27, 31.X.1860.

⁵⁴ *Pozor*, br. 233, 10.X.1861.

⁵⁵ *Listovi jednog antiunioniste*, str. 21-22.

⁵⁶ *Pozor*, br. 82, 10.IV.1861. Osobna emancipacija za Račkog odnosila se i na rasne manjine, poput Indijanaca i crnaca u sjevernoj Americi.

⁵⁷ *Obzor*, br. 250, 18.XII.1880.

⁵⁸ *Pozor*, br. 11, 15.I.1862.

⁵⁹ *Pozor*, br. 14, 18.I.1862. Očito, Rački nije bio "tipični" zapadnjački liberal iz druge polovice 19. stoljeća, kako zbog svoje nacionalne, tako i zbog vjerske orijentacije. Tenzije oko načela osobne slobode i protokolektivističkih shvaćanja naroda i države Rački nije pokušao razjasniti.

⁶⁰ *Pozor*, br. 80, 8.IV.1861.

⁶¹ *Dnevnik sabora 1861.*, str. 243.

se prelio u Ugarsku i tako došao u Hrvatsku nakon 11. stoljeća. Feudalizam je, kao i ropstvo i drugi veći oblici nejednakosti, za Račkog u hrvatskoj povijesti strano tijelo, suprotno demokratskim slavenskim ustanovama sa slobodnim općinama, komunalnim uređenjem, širokim zastupanjem naroda u vlasti i malim društvenim razlikama.⁶² Rački je priznavao da su i on osobno i njegova generacija odgojeni na "prsima germansko-romanske prosvjete", ali to ne znači da se Hrvati moraju odreći razvoja svoje povijesno-kulturne posebnosti.⁶³

Nasuprot liberalizmu, Rački se često koristio izrazom "feudalizam" u vrlo širokom značenju. U nekim slučajevima "feudalizam" je označavao i moderni nacionalistički šovinizam u višetničkim zemljama, kada jedan narod nastoji zavladatai drugima. Bliski primjer bila je, naravno, Ugarska, u kojoj Mađari nastoje očuvati gospodstvo nad Slavenima i Rumunjima, iako ovi imaju apsolutnu većinu u stanovništvu.⁶⁴ Taj je feudalizam puno gori od nekadašnjeg, jer želi nekadašnje privilegirane staleže zamijeniti privilegiranim narodom.⁶⁵ Komentirajući djelovanje Hrvatskog sabora 1861., u kojem je i sam imao istaknutu ulogu, Rački je pisao da je jedna od njegovih glavnih zadaća da "starodavni ustav prekroji" po državnim nazorima novog doba odbacujući sve feudalne ostatke.⁶⁶ Taj je preustroj posebno bitan u pitanju financija i novačenja u kojima je stari ustav potpuno neadekvatan. Rački je u tom pogledu hvalio Ugarski sabor 1848., koji je, koliko god bio mađarizatorski orijentiran, ustanovio odgovornu vladu, godišnji proračun, razliku između upravnih i financijskih poslova i druge korisne uredbe.⁶⁷ Međutim, Rački je bio spreman prešutjeti stvari koje su mu bile neugodne. U svojim poznatim tekstovima o putovanju u Rusiju 1884. isticao je, kako je sam privatno priznavao, samo pozitivne stvari, a prešućivao negativne.⁶⁸ Privatno je navodio kako u Rusiji postoji mnoštvo "trulosti", među njima i zaostale feudalne ustanove i vrlo malo "liberalizma".⁶⁹

⁶² *Listovi jednog antiunioniste*, str. 19; *Rad JAZU*, sv. 17, str. 162. O tome je Rački detaljno pisao u svojim povijesnim radovima o stanju u Hrvatskoj prije 12. stoljeća. Novija je medievistička historiografija odbacila njegove tvrdnje o primatu plemenskih zadruga i "demokratskom" ustroju starog hrvatskog društva (Nada Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Zagreb 1990.; Mladen Ančić, *Kako danas čitati studije Franje Račkog*, Franjo Rački, *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća*, Zagreb 2009., str. vii-xxx).

⁶³ *Rad JAZU*, sv. 17, str. 162.

⁶⁴ *Pozor*, br. 11, 15.I.1862.

⁶⁵ *Pozor*, br. 11, 15.I.1862. Rački je "privilegirane narode" shvaćao ne kao produkt modernog nacionalizma, već kao neki "ostatak" feudalnog doba ili primjer primjene "feudalnog duha" na moderno doba narodnosti (*Pozor*, br. 14, 18.I.1862.).

⁶⁶ *Pozor*, br. 233, 10.X.1861.

⁶⁷ *Pozor*, br. 235, 12.X.1861.

⁶⁸ Viktor Novak, *Valtazar Bogišić – Franjo Rački. Prepiska*, Beograd 1960., str. 313, Rački Bogišiću 3.IX.1886.

⁶⁹ NSK, KFR, R 4610 b-76, Rački Jagiću 30.V.1887. No odmah je navodio, da ublaži dojam svoje kritike, da se u Rusiji znanost jako cijeni i da je često bolji "otvoren auktoritet" nego pseudoustavno nasilje.

II. Shvaćanje ljudske povijesti, Europe i svijeta

Indiferentno ili negativno viđenje prirodnog svijeta prisutno je u svim humanističkim ideologijama, čije je izvorište domestifikacija i civilizacija. U aksijalnim religijama i filozofijama, koje nastaju u agrarnim civilizacijama, prirodni se svijet uglavnom doživljavao kao nešto nebitno, pozadina pozornice na kojoj se odvija ljudska drama. Za moderne sekularne ideologije prirodni je svijet bitan, ali samo kao skladište sirovina, koji treba “osvojiti” i eksploatirati u ime ljudskog “napretka” i “blagostanja”. Sve humanističke ideologije – kako tradicionalne religiozne, tako i moderne sekularne – sklone su gledati na prirodni svijet kao nešto mračno, kaotično i neprijateljsko. Dvije glavne sekularne ideologije modernog doba – liberalizam i marksizam – zagovaraju ideju beskonačnog ekonomskog rasta na temelju stalno rastuće tehničke ekspanzije i “osvajanja prirode”, tj. uništavanja divljeg prirodnog svijeta u korist domestificiranog i urbaniziranog okoliša. To je bilo – i jest – jednako karakteristično kako za zapadnjačke liberalne demokracije, tako i za bivši realni socijalizam. Liberalizam – dominantna ideologija modernog doba – veliča “slobodno tržište” na kojem atomizirani službenik-potrošač, kupovinom i trošenjem roba, nastoji oko “blagostanja”, tj. stalnog uvećanja standarda života. Nacionalizam je također često zagovarao potrebu tehničke ekspanzije i uvećanje stanovništva kao sredstvo uvećanja državne moći u kompetitivnom svijetu, iako je ponekad mogla postojati tendencija idealizacije seoskog okoliša i očuvanja dijela prirode kao “nacionalne baštine”.⁷⁰ Vjera u “povijesni napredak” oblikovala se – ne računajući neke osamljene pojedince u antici – u 17. i 18. stoljeću na temelju optimizma oko osvajanja Novog svijeta. Tada se počela oblikovati ideologija o “usponu Zapada”, koji je, zahvaljujući svojim urođenim “vrlinama”, “predodređen” za ekspanziju, osvajanje i vladanje nad drugim zemljama i narodima. S industrijskom revolucijom, čiji je temelj bio u korištenju fosilnih goriva – najprije ugljena, kasnije nafte i plina – ideja napretka proširila se u svim društvenim slojevima Europe i neoeuropskih država (u sjevernoj i južnoj Americi i Australiji) u 19. stoljeću te kasnije, u 20. stoljeću, u čitavom svijetu. Izvorno, teza o “usponu Zapada” i osvajanju Novog svijeta, tumačila se kao posljedica superiornosti kršćanstva, ali kasnije, s rastućom sekularizacijom od 18. stoljeća, često su se isticale ideje demokracije, znanosti, racionalnosti itd.⁷¹ Kršćanski orijenti-

⁷⁰ O sekularnim ideologijama modernog doba usp.: Robyn Eckersley, *Environmentalism and Political Theory*, Albany 1992; Thomas Bell (ur.), *The Cambridge History of Twentieth-Century Political Thought*, Cambridge 2007.; Gerald Gaus – Chandran Kukathas, (ur.) *Handbook of Political Theory*, London 2004.; Peter Hay, *Main Currents in Western Environmental Thought*, Bloomington 2002.; Andrew Heywood, *Political Ideologies*, London 2007.; John Dryzek (ur.), *The Oxford Handbook of Political Theory*, Oxford 2008.

⁷¹ U najnovije vrijeme pojedini su povjesničari kritizirali tradicionalne koncepcije o “usponu Zapada”, ističući da su Kina i Indija bile, sve do kraja 18. stoljeća, glavni čimbenici u međunarodnoj trgovini i središta najvećeg dijela bogatstva i manufakturne proizvodnje. Tek je industrijska revolucija, temeljena na novom izvoru energije (najprije ugljenu, kasnije nafti i plinu), omogućila Europi, do tada uglavnom zaostalom i perifernom području euroazijskog superkontinenta, uzdignuće do svjetske dominacije. Za detaljniju analizu vidi: Kenneth Pomeranz, *The Great Divergence*, Princeton 2001.; David

rani ljudi u 19. stoljeću, mogli su povezivati oba tumačenja, zadržavaju tradicionalni eurocentrički okvir. Vidjet ćemo da je to bio slučaj i s Račkim.

Kao povjesničar i tipično europski intelektualac 19. stoljeća, Rački je polazio od koncepta "povijesti" kao progresivnog linearnog kretanja od "nižih" do "viših" oblika društvene organizacije.⁷² Shvaćanje Europe i svijeta kod Račkog je dio njegovih općenitih nazora o ljudskoj povijesti u kojoj dominiraju kršćanstvo, progresivizam i antropocentrizam. Europu svojeg vremena shvaćao je kao "veliku občinu" u kojoj žive razni narodi, koji se, poput ukućana, trebaju, koliko je moguće, slagati i obazirati jedni na druge. Solidarnost narodnih interesa trebao bi biti temelj europskog međunarodnog prava.⁷³ Bio je blizak tada uobičajenom konceptu "socijalne evolucije" po kojem društvo "napreduje" od "nižih stadija" ili "stupnjeva" ("barbarstvo", "divljaštvo") do "viših stadija napredne" civilizacije. Industrijska društva 19. stoljeća Rački je smatrao "vrhuncem povijesnog napretka".⁷⁴ Civilizaciju je smatrao "ishodištem vječne mudrosti" u čijim "plodovima" trebaju sudjelovati svi narodi.⁷⁵ Na neeuropske narode Rački je gledao s prezirom kao na "divljake" i "zaostale barbare", koji su "zaostali" na "nižim stadijima" društvene evolucije. No ipak je isticao da su i oni dio čovječanstva i da se treba nadati da će biti uključeni u proces "civilizacijskog napretka".⁷⁶ Rački je bio uvjeren u kulturnu i moralnu superiornost zapadne civilizacije, ali isticao je da sada više ne može biti govora, kao nekada u vrijeme križarskih ratova, o zapadnom osvajanju istoka. Zapad je u novije doba silno napredovao, ali Istok, uključujući i balkanske kršćanske države, mora samostalno živjeti i dobrovoljno prihvaćati tekovine zapadne prosvjete.⁷⁷

Viđenje svijeta i prirode kod Račkog je potpuno antropocentričko ne u smislu običnog antropomorfizma (ljudi smo i sve moramo gledati s ljudskog stajališta), već u smislu ljudskog šovinizma. Za Račkog čovjek je mjera sviju stvari i, na ovom svijetu, jedino je bitno ljudsko društvo i međuljudski odnosi. Sav ostali prirodni svijet važan je samo kao

Christian, *Maps of Time*, Berkeley 2005.; Robert Marks, *The Origins of the Modern World*, Lanham 2007. Europski intelektualci 19. stoljeća, uključujući i Račkog, nisu razumjeli da je europska dominacija tek nedavna pojava, temeljena na industrijskoj revoluciji od kraja 18. stoljeća. Ta dominacija nije imala ništa s moralnošću ili religijom – kako je mislio Rački i mnogi drugi Europljani – već s korištenjem novih izvora energije.

⁷² O problemima s konceptom "historije" vidi: Tomislav Markus, *Historija vs. bio-ekologija*, *Povijesni prilozi*, god. 27, Zagreb 2007., str. 331-360. O nekim aspektima povijesnog mišljenja u ranijim tekstovima Račkog piše Franjo Zenko, *Osvjetovljenje povijesnog mišljenja u (mladog) Račkog*, *Zbornik Zavoda*, str. 101-127.

⁷³ *Pozor*, br. 80, 8.IV.1861.

⁷⁴ *Rad JAZU*, sv. 1, str. 45. Ipak, Rački taj koncept nije mogao previše isticati jer je Habsburška Monarhija bila periferija, a Hrvatska periferija periferije u odnosu na središte industrijalizacije u Zapadnoj Europi u drugoj polovici 19. stoljeća.

⁷⁵ Isto. Rački je možda bio svjestan da je civilizacija tek nedavna pojava, ali toliko je negativno gledao na necivilizirana društva da o njima nije želio govoriti.

⁷⁶ Na ist. mj.

⁷⁷ *Rad JAZU*, sv. 45, Zagreb 1878., str. 225-227.

“skladište sirovina” za ljudski “napredak”, nad kojim ljudi, koristeći se znanošću i drugim sredstvima, šire svoje “gospodstvo”. Rački s veseljem bilježi rastuću ljudsku dominaciju nad drugim dijelovima biosfere, uvjeren da je “pokoravanje prirodnih živalja” na ljudsku dobrobit.⁷⁸ U rijekama, poput Save ili Dunava, Rački je vidio samo “prepreke” stvorene “samovoljom” prirodnih sila, koje treba “savladati” i “pripitomiti”.⁷⁹

Rački je prihvatio mnoge tekovine iz Zapadne Europe – poput ideje narodnosti, narodne prosvjete i političke autonomije, slobode tiska itd. – ali kritizirao je ono što mu se nije sviđalo. To se ponajprije odnosilo na tendencije sekularizacije društva i slabljenje uloge Crkve, o čemu ćemo kasnije govoriti. Rački je spominjao mogućnost da se u razmatranju Europe razlikuju dva posebna područja, čija se granica otprilike prostire na liniji Baltik – Karpati – Donji Dunav – Jadran. U istočnom dijelu, kojem gravitira i Azija, osnovno je obilježje samovlašće i dominacija: muža nad ženom, vladara nad podanicima i jednih naroda/plemena nad drugima. Na istoku je država osnovana isključivo na načelu narodnosti i širi se samo osvajanjem, bez asimilatorske sile. Na zapadu prevladava zajedničarski duh s vlašću pravne države i postupnim podizanjem slabijih sila. Iako ima nekih vrijednosti, takvo je razlikovanje Rački ipak smatrao pogrešnim i jednostranim ponajviše zbog prevlasti kršćanstva i zapadno i istočno od te navodne granice. I Slaveni, koji žive i zapadno i istočno od navodne “granice”, pokazuju da to nije točno, jer kod njih prevladava zajedničarski (zadružnički) duh, a ne dominatorski individualizam.⁸⁰

III. Znanost

Kao vrlo obrazovan čovjek i kao Europljanin 19. stoljeća, Rački je, ništa iznenađujuće, imao vrlo pozitivno mišljenje o znanosti, koju je smatrao velikom tekovinom moderne europske civilizacije. Za Račkog znanost ima teoretsku i praktičnu vrijednost. Praktične su vrijednosti višestruke: “osvajanje prirode” (poistovjećivanje znanosti i tehnologije),⁸¹ narodna emancipacija i društveno prosvjećivanje.⁸² Ratarstvo, obrt i trgovina praktični su plodovi prirodnih znanosti.⁸³ Njegovo shvaćanje zna-

⁷⁸ *Pozor*, br. 271, 25.XI.1861.

⁷⁹ Rački, *Putne uspomene*, str. 2, 11. U tim putopisima Rački ipak povremeno navodi i prirodne ljepote, posebno šume, ali one ostaju u potpunoj sjeni opisa crkava, škola, gradova i drugih ustanova namijenjenih ljudima. Pozorno registrira odnos šuma i oranica u pojedinim ruskim gubernijama. Kod opisa Beograda, Kijeva, Moskve i drugih gradova Rački spominje i njihov zemljopisni položaj.

⁸⁰ *Rad JAZU*, sv. 58, str. 196-202.

⁸¹ Ovo poistovjećivanje bilo je dosta rijetko u 19. stoljeću, ali postat će vrlo uobičajeno u 20. stoljeću, kada se znanost često reducira na tehnologiju, odnosno tehnologija se tumači kao primijenjena znanost. Kod Račkog se više radilo o nastojanju da u jednoj slabo obrazovanoj i pretežno nepismenoj sredini ukaže na velike vrijednosti znanstvene naobrazbe.

⁸² *Pozor*, br. 271, 25.XI.1861.

⁸³ *Pozor*, br. 272, 26.XI.1861.; *Rad JAZU*, sv. 50, Zagreb 1879., str. 199-200.

nosti jednim je dijelom prometejsko i antropocentričko, jer je znanost tumačio kao dio "osvajanja prirode". Znanost, u tom tumačenju, ima izrazito utilitaran karakter, jer doprinosi "ovladavanju materijom" i poboljšanju ljudskog materijalnog položaja. Početkom 1860-ih godina pisao je da je znanost "velevlast, pred kojom uzmica laž, tmina, predsuda i samovolja u svakoj struci javnoga života. Znanost pokorila si je prirodne življe, stegnula ih u svoje uzde na korist čovječanstva. Znanost pronikla je u utrobu zemlje, zaplienila njezino bogatstvo, uzletila nebu pod oblake, proučila tajnosti nebeske, otkrila neizmjerne staze suncu, zvijezdama i obježnicama".⁸⁴ Prirodoslovlje je "razporilo utrobu zemlje, iznielo njezino blago, upitomilo i podjarmilo paru, zrak i svjetlo".⁸⁵

Znanost, po Račkom, ima i druge praktične koristi. Znanost kao moć posebno je bitna za obrazovanje i autonomiju manjih naroda, koji moraju, ako ne žele biti oruđe moćnijih naroda, napredovati u znanstvenoj naobrazbi.⁸⁶ No, sama po sebi znanost ne može puno napraviti bez povoljnih društvenih uvjeta: šire pismenosti, uređene i samostalne (autonomne) države, dobrih gospodarskih odnosa itd.⁸⁷ Znanost je snažno doprinijela poznavanju i povezivanju različitih naroda – pritom je Rački posebno mislio na slavenske i južnoslavenske narode – koji su tijekom prošlosti bili rastavljeni.⁸⁸ Rački je bio protivnik shvaćanja znanosti kao isključivo teoretskog pothvata i često je isticao njezine praktične vrijednosti. Odbacivao je i viđenje znanosti kao nekog autarkičnog pothvata, nezavisnog od širih društvenih zbivanja. Znanost je za njega društvena djelatnost, povezana s bitnim potrebama naroda. Bezvrijedna je svaka znanost "koja neprekoračuje praga učenjačke sobe, znanost, koja se neuvrježuje u sve odnose društvenog i državnoga života, da jih svojim svjetlom razsvietli i ugrije". Bez povezanosti s društvom i narodom znanost bi, poput stabla na neplodnom tlu, morala ubrzo presahnuti.⁸⁹ Rački je vjerovao u znanstvenu objektivnost, ali nije zastupao vrijednosno neutralno pitanje povijesti. Smatrao je da se povijest odre-

⁸⁴ *Pozor*, br. 271, 25.XI.1861.

⁸⁵ *Rad JAZU*, sv. 1, str. 48. Uočljiva je agresivna i militantna retorika, inače neuobičajena za Račkog. Prirodni svijet Rački nije tumačio kao ljudski dom, već kao neprijateljsku tvrđavu, koju treba "pokoriti" i "osvojiti" u ime "ljudskog napretka". Takvo je, za današnje pojmove izrazito antiekološko tumačenje, bilo uobičajeno u 19. stoljeću i još dugo kasnije.

⁸⁶ Na ist. mj. No, u 19. stoljeću takvo viđenje nije imalo uporišta u stvarnosti, jer će šire povezivanje znanosti i tehnologije nastupiti tek u 20. stoljeću.

⁸⁷ *Rad JAZU*, sv. 17, Zagreb 1871., str. 161.

⁸⁸ *Rad JAZU*, sv. 50, str. 200.

⁸⁹ *Rad JAZU*, sv. 5, Zagreb 1868., str. 188. Tako i historiografija treba narod upoznavati s njegovom prošlošću i podizati "narodni duh". Rački nije govorio o opasnostima idealizacije te prošlosti. O društvenim aspektima shvaćanja historiografije kod Račkog piše Nikša Stančić, Franjo Rački o historiografiji kao znanosti i njejoj društvenoj funkciji, *Zbornik zavoda*, str. 35-45. Kao kršćanin, Rački je zadržao vjeru u "besmrtnu dušu", ali u njegovim povijesnim djelima govori se isključivo o društveno-povijesnim pojavama. Tu je Rački bio blizak onome što smo nazvali "standardni model društvenih disciplina", koji ignorira ljudsku evolucijsku prošlost i priznaje samo društvene i povijesne partikularitete (Tomislav Markus, Darwinizam i povijest, *Povijesni prilozi*, god. 35, Zagreb 2008., str. 239-298).

đenog naroda treba pisati u "narodnom duhu", u slučaju Hrvata prema hrvatskim i slavenskim vrijednostima. Još 1859. zalaže se za pisanje "narodne povjestnice" "kri- tički i u duhu slovjenском".⁹⁰ Proučavanje narodne povijesti važno je i zbog stjecanja nezavisnosti, jer samo oni narodi koji imaju jedinstvenu političku ili duhovnu povijest mogu izbjeći potpadanje pod tuđinsko gospodstvo.⁹¹ Rački je smatrao da je znanost neophodna ne samo za općeniti društveni napredak, već i za bolje upoznavanje pojedinih naroda, pa tako i "jugoslovenskih granah". No, znanost, iako po sebi internacionalna, mora biti prihvaćena u narodnom jeziku i narodnom duhu. Drugo shvaćanje znanosti kod Račkog više je teoretskog karaktera. Teoretska je vrijednost povećanje spoznaje o čovjeku, društvu i prirodnom svijetu.⁹²

Kod znanosti Rački je razlikovao dva osnovna obilježja. Prvi je njezin kozmopolitski karakter po kojem je ona univerzalna vrijednost čitavog čovječanstva. Moderne znanosti, posebno prirodne, takvog su karaktera i njihova se dostignuća moraju usvajati bez obzira na to otkuda dolaze. Drugo je obilježje narodno, tj. vezano za specifičnosti neke zemlje i etničke grupe. Rački je smatrao da između ta dva aspekta – univerzalnog i partikularnog – nema načelnih tenzija i se mogu plodonosno kombinirati.⁹³ To je posebno vidljivo kod Južnih Slavena kod kojih se, stjecajem povijesnih okolnosti, pojavio "dualistički razvoj" (latinsko-zapadni i grčko-istočni) i koji se sada, zahvaljujući znanosti kao "sveobćem izvoru ljudske prosvjete", može smanjivati.⁹⁴ Rački nije poistovjećivao znanost i modernu znanost. Moderna znanost za njega je nastavak i usavršavanje tisućugodišnjeg razvoja, koji je počeo u antičko doba, u filozofskim spekulacijama Helena i Rimljana.⁹⁵ 19. stoljeće ostvarilo je ogromni napredak, ali to je usavršavanje spoznaja koje sežu u ranija stoljeća i jasno su prisutne već od renesanse.⁹⁶

Rački nije želio priznati da moderne znanosti – ne samo astronomija i geologija, već i biologija – sadrže snažne anti-antropocentričke elemente, koji su inkompati-

⁹⁰ *Narodne novine*, br. 63, 18.III.1859.

⁹¹ *Pozor*, br. 27, 31.X.1860.

⁹² *Pozor*, br. 271, 25.XI.1861. O tom teoretskom aspektu znanosti Rački je govorio znatno rjeđe, uglavnom u nekim govorima u Akademiji na kraju godine. Nije bio svjestan u kakve se svrhe može zloupotrijebiti znanstveno istraživanje, jer će do toga doći tek kasnije, u 20. stoljeću.

⁹³ *Rad JAZU*, sv. 1, str. 51; *Rad JAZU*, sv. 8, Zagreb 1870., str. 162; *Rad JAZU*, sv. 17, str. 162-163. Rački je bio svjestan da u praksi to može biti vrlo teško, kako se vidi na primjeru "nelegitimnog" širenja strane književnosti – talijanske u primorskim krajevima, njemačke u sjevernoj Hrvatskoj – među obrazovanim slojevima. No, nadao se da će narodno prosvjećivanje te probleme prevladati (*Rad JAZU*, sv. 13, str. 162-163).

⁹⁴ *Rad JAZU*, sv. 25, Zagreb 1873., str. 246-247; *Rad JAZU*, sv. 35, Zagreb 1875., str. 206-207. Rački je smatrao da bi se kulturni dualizam južnih Slavena već odavno prevladao u korist zajedničke kulturne i političke cjeline da nije bilo gubitka hrvatske državne samostalnosti i, puno gore, osmanlijskog osvajanja. Vjerojatno je mislio na postupnu integraciju različitih južnoslavenskih područja, nešto poput Španjolske ili Velike Britanije.

⁹⁵ *Pozor*, br. 271, 25.XI.1861.

⁹⁶ *Rad JAZU*, sv. 5, str. 187, *Rad JAZU*, sv. 19, Zagreb 1874., str. 208.

bilni s antropocentričkom tradicijom kršćanstva (i većine drugih aksijalnih religija). Bio je, kao i mnogi modernistički orijentirani svećenici 19. stoljeća, uvjeren u to da se te dvije orijentacije mogu usuglasiti i da su određene suprotnosti stvar površnih nazora. Spoznaje moderne astronomije, koja otkriva nove svemirske svjetove, registrirao je s veseljem, kao još jedan dokaz velikih epistemoloških mogućnosti moderne znanosti.⁹⁷ Bio je uvjeren da između kršćanstva i znanosti nema prave opreke i izražavao je (1873.) veselje što se materijalističke teorije, koje se šire na Zapadu, nisu ukorijenile u Hrvatskoj.⁹⁸ No, Rački je iznosio i kritičke opaske o određenim tendencijama, koje je primjećivao u modernoj znanosti. To se ponajprije odnosilo na materijalističko i naturalističko tumačenje svijeta, koje ne priznaje ovisnost ljudskog uma o "bezkonačnom umu" i koje misli da znanost može zamijeniti obitelj i crkvu. Druga negativna tendencija jest negiranje kontinuiteta s prošlošću i "nasrtanje" na drevne misli i osjećaje, koje su osnovica kulture. Već 1850-ih godina Rački je posebno kritizirao monističko shvaćanje svijeta, koje negira kršćanski dualizam i slobodu volje, a kršćanstvo shvaća samo kao prolaznu pojavu. Po tom materijalističkom tumačenju čovjek je dio prirode i jedna životinjska vrsta, makar i najsavršenija.⁹⁹ Znanost bi morala ostati u granicama svoje "naravne nalježnosti" i ne se baviti drugim – vjerskim i moralnim – pitanjima, koja su nastala nezavisno od nje, a posebno ih ne pokušavati podvrgnuti pod svoju vlast. Mnogi prirodoslovci, ushićeni velikom uspjehom prirodnih znanosti, počeli su zastupati materijalističke ideje, negirati čovjekove "duševna svojstva" i sve svoditi na razvoj prirodnih zakona. Prirodne znanosti trebaju se baviti svojim područjima, ali ne svoditi sve na materijalna načela i negirati natprirodno apsolutno biće, o čijem postojanju svjedoči mnogi mislioci kroz više stoljeća i opća "moralna podloga" čovječanstva.¹⁰⁰ Znanost treba istraživati prirodne zakone i prirodu podvrgavati čovjeku, ali ne smije miješati vremensko i apsolutno. U humanističkim idealima znanosti Rački je nalazio utjehu za materijalističke tendencije u kojima se "surovoj stvari ne samo vječnost pripisuje, nego se od

⁹⁷ *Pozor*, br. 271, 25.XI.1861. Rački nije objasnio kako spoznaje moderne astronomije usuglasiti s tradicionalnom kršćanskom perspektivom o središnjem mjestu čovjeka u svijetu.

⁹⁸ *Rad JAZU*, sv. 25, str. 245.

⁹⁹ *Rad JAZU*, sv. 19, str. 208-209. Oba prigovora svode se na agnostičke i materijalističke tendencije u znanosti s jakim nekršćanskim (ili čak antikršćanskim) implikacijama. Rački je smatrao da te tendencije nisu krucijalne ili dominantne u znanosti i da će biti brzo napuštene. U stvarnosti, one su bile znatno jače i već tada imale su obilježja, koja bi Račkome, da je znao za njih, bila još odbojnija. Već u njegovo vrijeme Darwinova teorija ne samo da je bila potpuno naturalistička, već je, što je Račkom bilo nepoznato, i odbacivala progresivno tumačenje evolucije sa čovjekom na vrhu. Rački je mislio da naturalistički evolucionizam uvijek u sebi sadrži progresivno viđenje evolucije. Njegovo bi neprijateljstvo prema naturalističkom evolucionizmu bilo još puno veće da je bio svjestan ne-progresivnog karaktera Darwinove teorije. O tome detaljnije: Markus, Darwinizam i povijest.

¹⁰⁰ *Rad JAZU*, sv. 82, Zagreb 1886., str. 205-209. Rački nije javno reagirao kada su pojedini akademici i njegove bliske kolege, poput Bogoslava Šuleka, počeli 1880-ih godina iznositi stavove u kojima izražavaju određenu simpatiju prema "materijalizmu" ili ga, barem, *a priori* ne odbacuju.

ljudskoga duha za nju poklonstvo traži”.¹⁰¹ Naturalistički orijentiranu znanost Rački je optuživao za opravdanje dominacije i prava jačega, što je suprotno načelima istine i pravde.¹⁰² Rački je sklon striktno razlikovati humanističke i realistične nauke, koje bi trebale biti u skladu, ali svaka sa svojim područjem. U školama bi utjecaj humanističke tradicije morao prevladavati.¹⁰³

IV. Društvene ustanove

Rački je pisao o različitim ustanovama, uvijek u sklopu svojih širih nacionalnih, političkih i društvenih stajališta. On je bio dugogodišnji, i formalni i, nakon 1886., faktički predsjednik Akademije znanosti i umjetnosti te, uz biskupa Strossmayera, najzaslužniji za njezino otvorenje u Zagrebu 1867. godine. Nije čudno da je, od društvenih ustanova, Rački najviše pisao upravo o Akademiji. Već 1860. Rački je pozdravio ideje o osnivanju Akademije, koja bi mogla biti poveznica između Hrvata, Srba, Slovenaca i Bugara i temelj stvaranja slavenske prosvjete u jugoistočnoj Europi.¹⁰⁴ Akademija znanosti trebala bi biti duhovno središte i “književno sredotočje”, koje bi okupljalo sva književna i kulturna nastojanja na slavenskom Jugu. Tom cilju ne mogu odgovoriti postojeća kulturna društva, poput Društva za jugoslovensku povijestnicu i starine u Zagrebu ili Društva srbske slovesnosti u Beogradu.¹⁰⁵ Akademija bi se primarno trebala baviti proučavanjem povijesti, zemljopisa, prava i prirodoslovlja koliko se tiče južnoslavenskih zemalja.¹⁰⁶ No, koliko god bila južnoslavenski (i slavenski) orijentirana, Akademija bi trebala biti posebno bitna za Hrvate, jer bi predstavljala čvrsto uporište obrani narodnog jezika i otežala njegovo protjerivanje iz javnih poslova, tj. ponavljanje germanizacije iz 1850-ih godina.¹⁰⁷

Buduća Akademija bavila bi se povijesnim, pravnim, prirodnim, matematičkim i jezičkim znanostima, a usputno i umjetnošću, koja bi trebala postati predmet posebne akademije ako bi se osnovala u daljnjoj budućnosti. Pučka i zabavna književnost neće biti predmet akademskog istraživanja osim ako sadrži građu bitnu za znan-

¹⁰¹ *Rad JAZU*, sv. 77, Zagreb 1885., str. 205.

¹⁰² *Ljetopis JAZU*, sv. 3, Zagreb 1888., str. 95-97. Rački je, vjerojatno, mislio na različite verzije tzv. socijalnog darvinizma – vrlo iskrivljeno viđenje Darwinove teorije – u kojima se nedarvinistička biologija upotrebljavala za opravdanje rasne, kolonijalne i druge dominacije. No, naturalistički pristup mogao se shvaćati i bitno drugačije.

¹⁰³ Mileta Novaković, *Pisma Franje Račkog Stojanou Novakoviću, Godišnjica Nikole Čupića*, sv. 38, Beograd 1929., str. 237, Rački Novakoviću 21.II.1875.

¹⁰⁴ *Pozor*, br. 27, 31.X.1860.

¹⁰⁵ *Pozor*, br. 271, 25.XI.1861.

¹⁰⁶ *Pozor*, br. 271, 26.XI.1861. U to se vrijeme Rački zalagao i za osnivanje “jugoslavjanskog sveučilišta” i narodnog muzeja u Zagrebu, koji bi bio namijenjen svim Južnim Slavenima, ne samo u Austriji, već i u Turskoj (*Pozor*, br. 259, 11.XI.1862., br. 260, 12.XI.1862.).

¹⁰⁷ *Pozor*, br. 273, 27.XI.1861.

stvena istraživanja. Akademija bi najprije trebala izraditi veliki rječnik i pravopis, koji bi služili kao pravilo pisanja, kako su radile akademije u Francuskoj i drugim zemljama. Uz strogo znanstveno istraživanje, kao osnovnu zadaću, Akademije bi trebale imati i praktično-rodoljubnu namjenu posebno u poticanju, kod mlađih pisača, ljubavi prema narodnoj književnosti i istraživanju narodne prošlosti i zemlje.¹⁰⁸ To znači da Akademija nije samo znanstveni, već znanstveno-narodni zavod, i to akademici ne smiju nikada zaboraviti.¹⁰⁹ Akademija bi trebala biti što nezavisnija od države, jer primjer francuskih i talijanskih akademija, nasuprot njemačkih, pokazuje da se tako može najbolje doprinosti "narodnom duševnom razvitku".¹¹⁰ Akademija i slični učeni zavodi nisu jedino sredstvo narodne prosvjete, ali su njezine glavne "radionice".¹¹¹ JAZU je za Račkog najvažniji dio u znanstvenoj naobrazbi naroda i stjecanju neovisnosti prema drugim, obrazovanim narodima. U govoru na otvorenju Akademije Rački je istaknuo da će njezini najvažniji zadaci biti prikupljanje narodnog blaga, izrada znanstvenih rječnika, upoznavanje prirodnih i kulturnih znamenitosti južnoslavenskih područja te njihova povijest.¹¹² Akademija će, kao kozmopolitski zavod, prihvaćati općenito znanstveni napredak, bez obzira na to iz koje zemlje dolazio, ali uvijek će ga nastoji primijeniti na hrvatski i južnoslavenski prostor, vodeći računa o njegovim specifičnostima.¹¹³ Najvažnija specifičnost jest dualistički razvoj, pod utjecajem zapadnog katoličanstva i istočnog pravoslavlja, koji se može i treba ublažavati razvojem znanstvene prosvjete, u čemu Akademija treba imati najvažniju ulogu.¹¹⁴ Akademija treba na slavenskom jugu prenositi plodove

¹⁰⁸ *Pozor*, br. 272, 26.XI.1861. Rački je rano istaknuo praktičnu stranu znanstvenog rada o kojem smo ranije govorili.

¹⁰⁹ *Rad JAZU*, sv. 86, Zagreb 1887., str. 155.

¹¹⁰ *Pozor*, br. 258, 10.XI.1862. Njemačkim je akademijama Rački prigovarao "transcendentalizam" i "birokratizam", tj. zaokupljenost apstraktnim filozofskim pitanjima i ignoriranje narodnih potreba. Njemački su akademici "uniformirani državni činovnici", a ne slobodni znanstvenici. I pri kraju života – u vrijeme režima Khuena-Hédervarya, koji je bio vrlo neprijateljski nastrojen prema JAZU – Rački je isticao važnost nezavisnosti akademije kao ustanove od vlade i postojanje široke unutarnje autonomije (Franjo Rački, *Osvrt na 25-godišnje djelovanje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb 1893., str. 10-11). U to je vrijeme Rački morao uložiti velike napore da spriječi Khuenu namjeru da ukinе JAZU i umjesto nje osnuje Hrvatsko-slavonsku kraljevsku akademiju kao ustanovu ovisnu vladi. U novinskom članku objašnjavao je da Akademija nikada nije došla u sukob s državom, da doprinosi znanstvenom napretku i samo ona, prema statutu, može promijeniti svoja pravila. Država može, ako hoće, osnovati paralelnu akademiju, ali to bi bilo krajnje kontraproduktivno po kvalitetu znanstvenog rada (*Obzor*, br. 150, 4.VII.1892.). Nepovoljni politički položaj Hrvatske i ovisnost o stranim središtima moći bili su osnovni razlog zalaganja za autonomiju Akademije i Sveučilišta. Kod samostalnih slavenskih zemalja, poput Rusije, Rački je vidio puno manju opasnost od velikog utjecaja vlade, iako je i tu priznavao da državna prevlast može imati štetne posljedice (Rački, *Putne uspomene*, str. 93).

¹¹¹ *Rad JAZU*, sv. 35, str. 206.

¹¹² *Rad JAZU*, sv. 1, str. 48-51.

¹¹³ Isto, str. 51.

¹¹⁴ *Rad JAZU*, sv. 25, str. 247.

zapadne znanosti i prosvjete i Zapad upoznavati s južnoslavenskim narodima. Na taj bi način Akademija trebala doprinijeti “duševnom preporodjenju i preobraženju” Istoka.¹¹⁵ Akademija treba “s jedne strane presaditi na domaće zemljište obćenite stečevine ljudskoga uma, s druge pako strane otkriti obćoj znanosti osebine koli hrvatskoga naroda i srodnih mu plemena toli rodne jim postojbine”.¹¹⁶

Na početku rada Akademije znanosti Rački je imao velike ambicije, smatrajući da će ona prikupljati cjelokupnu građu iz povijesti, geografije, prava i svih drugih disciplina na čitavom južnoslavenskom području. Time bi ona postala središnja znanstvena i kultura ustanova na slavenskom Jugu.¹¹⁷ I ovdje Rački ističe da će misao vodilja Akademije biti da postane “ognjište književne radnje” Južnih Slavena i sredstvo njihova međusobnog kulturnog povezivanja, ali i povezivanja s drugim slavenskim narodima.¹¹⁸ Njezin bi cilj trebao biti razvijanje samostalne “historično-kulturne osebnosti” na slavenskom Jugu, koja će lakše surađivati s drugim, posebno slavenskim narodima. Tako bi južnoslavenski narodi izbjegli da postanu “zgoljna etnografska gradja” za naprednije narode.¹¹⁹ Rački je, poput Strossmayera, vjerovao da bi Hrvatska i Zagreb mogli biti južnoslavenska Toskana i Firenca, jer plodove zapadne prosvjete mogu posredovati “zaostaliem” Istoku. U toj “kulturtregerskoj” misiji Akademija bi imala jednu od središnjih uloga.

Rački se već 1862. založio za osnivanje sveučilišta u Zagrebu, koje bi se sastojalo od Pravnog, Filozofskog, Medicinskog i Teološkog (Bogoslovnog) fakulteta. Domaćih snaga za to, prema mišljenju Račkog, ima, ali upravne oblasti morale bi osigurati “obilne” stipendije za mlade ljude, koji bi išli na doškolovanje na strana sveučilišta, posebno u medicinskoj i filozofskoj struci. Hrvati i Južni Slaveni trebaju svoje sveučilište, jer – iako je znanost kozmopolitska i univerzalna – mora se predavati u domaćem jeziku. Neka važna područja, poput narodne povijesti i običaja, ne mogu se nikada steći na stranim sveučilištima. Domaće sveučilište važno je i za državnu autonomiju, jer bez njega Hrvati će uvijek ostati kulturne sluge Nijemaca i Talijana. Bez sveučilišta školska autonomija ostaje iluzija, jer se učitelji gimnazija i realki nemaju gdje školovati. Hrvati i južni Slaveni zaslužili su svoje sveučilište i zbog veli-

¹¹⁵ *Rad JAZU*, sv. 45, str. 227.

¹¹⁶ *Rad JAZU*, sv. 68, str. 194.

¹¹⁷ *Rad JAZU*, sv. 1, str. 49-51. Od tih velikih ambicija nije se moglo puno provesti, jer se Akademija od početka morala, već zbog oskudnih financijskih sredstava, ograničavati uglavnom na hrvatsko područje, a kasnije su Srbi i Bugari ionako osnovali svoje akademske ustanove. U nekoliko kasnijih govora Rački je navodio da je prirodno što se Akademija do sada obazirala uglavnom na hrvatski narod i njegovu domovinu i što su većina akademika Hrvati (*Rad JAZU*, sv. 13, str. 162; *Rad JAZU*, sv. 68, str. 204; *Rad JAZU*, sv. 86, str. 154). U velikom govoru iz 1893. istaknuo je da Akademija ima sjedište «u duši Hrvatstva» i normalno je da se daleko najviše zanima hrvatskom poviješću, književnošću, pravom i drugim područjima života hrvatskog naroda (Rački, *Osvrt na 25-godišnje djelovanje*, str. 7-8).

¹¹⁸ *Rad JAZU*, sv. 1, str. 51. Na kraju tog govora Rački je posebno pozdravio srpske književnike, koji su prisustvovali svečanom otvorenju Akademije, vidjevši u tome povoljan “znak vremena”.

¹¹⁹ *Rad JAZU*, sv. 17, str. 161.

kih zasluga za habsburšku dinastiju i Monarhiju.¹²⁰ Prije otvaranja Sveučilišta Rački je izražavao velike nade oko njegove koristi za hrvatsko društvo i Akademiju, ali kasnije je govorio o svojem razočaranju. Zbog nespretnosti sveučilišnih upravljača, Akademija će imati malo koristi od Sveučilišta.¹²¹ Rački se razočarao i u vezi sa svojim nadama za širu regiju, jer je vjerovao da će buduće sveučilište postati “duševno središte celoga juga”.¹²² Usko je povezivao Akademiju i Sveučilište, koji imaju svaki svoje zasebno područje, ali sa zajedničkim ciljem razvoja znanosti i njezino širenje u sve slojeve hrvatskog naroda i uvođenje hrvatskog naroda u “obćenitu struju umnoga razvoja”.¹²³

O ostalim društvenim ustanovama Rački je malo pisao ili govorio. Njegovo shvaćanje obitelji usko je obilježeno njegovim vjerskim stavovima. “Prava” obitelj za njega temelji se na monogamiji i kršćanskoj nerazrješivosti braka. Samo u kršćanskoj obitelji, koja je temelj europskih država, moguć je pravi odgoj, koji će se kasnije nastaviti u crkvi i školi.¹²⁴ Zadrugu je Rački smatrao tipično slavenskom ustanovom, koja održava njihovu komunalnu i društvenu orijentaciju prema “općem društvenom dobru”. Isto je smatrao za župu, koja je izvorno bila plemenska zadruga.¹²⁵ Pučke škole i gimnazije Rački je procjenjivao prema svojim nacionalnim i političkim stavovima. Neposredno nakon obnove ustavnosti kritizirao je tadašnje pučke škole, kojima nedostaje narodna svijest, a u vrijeme apsolutizma u njima se proširio i tuđinski (njemački) jezik, koji u Vojnoj granici dominira odavno. Založio se za što brže uvođenje hrvatskog kao nastavnog jezika.¹²⁶ Isto vrijedi i za gimnazije, u kojima je dobro načelo – osim u nižim razredima – da se učitelj specijalizira u jednom području i samo o njemu predaje. Latinski bi jezik trebao ostati obveznim stranim jezikom zbog svojega povijesnog značenja, ali to ne bi trebali biti njemački i grčki. Filozofija bi morala ostati važan predmet u gimnazijama, a posebno metafizika, jer upućuje na “više duhovne” istine, sukladne ljudskom dostojanstvu.¹²⁷ Rački je Hrvatskom saboru 1861. preporučivao donošenje detaljnog zakonskog prijedloga o reformi pučkih i, posebno, učiteljskih škola, na kojima se ne smije štedjeti ako se želi prevladati zaostalost i neznanje. Dobra reforma značila bi “prosvjetanje pučke prosvjete, osi-

¹²⁰ *Pozor*, br. 259, 11.XI.1862. Rački se ovdje založio i za osnivanje narodnog muzeja i državnog arhiva kao pomoćnih ustanova Akademija i Sveučilišta (*Pozor*, br. 260, 12.XI.1862.).

¹²¹ NSK, KFR. R 46107b-10, str. 25, Rački V. Jagiću 22.II.1873. i 18.X.1875.

¹²² Šišić, KRS, sv. 1, Zagreb 1929., str. 192, Rački Strossmayeru 2.XI.1872. Od toga, naravno, nije bilo ništa, jer su kasnije u Srbiji i Bugarskoj također osnovana sveučilišta, a diplomom zagrebačkog Sveučilišta moglo se dobiti zaposlenje samo u Hrvatskoj i Slavoniji.

¹²³ *Rad JAZU*, sv. 19, str. 207.

¹²⁴ *Pozor*, br. 199, 30.VIII.1862.

¹²⁵ *Rad JAZU*, sv. 68, str. 201-202.

¹²⁶ *Pozor*, br. 54, 3.XII.1860.

¹²⁷ *Pozor*, br. 56, 5.XII.1860., br. 57, 6.XII.1860.

guranje naše narodnosti i silan razvoj narodne samosvjesti".¹²⁸ Kao školski nadzor-
nik (1863.–1867.) Rački je posebnu pozornost posvetio širenju upotrebe narodnog i
smanjivanje učenja njemačkog jezika. Stanje u Srijemu smatrao je posebno teškim,
jer se narodnom jeziku posvećuje vrlo mala pozornost.¹²⁹ Savjetovao je srbijanskom
povjesničaru Stojanu Novakoviću da se, kod uređenja gimnazija u Srbiji, izbjegne
zavođenje od "prekomjernih obožavatelja realističkih nauka". Rački navodi da nije
njihov neprijatelj, ali one se ne bi smjele širiti na štetu humanističkih nauka, već
biti u skladu s njima.¹³⁰ Rački je privatno kritizirao Mažuranićev školski zakon iz
1874., kojim se provodi sekularizacija državnih škola. Smatrao je da se time otvara
put "bezvjerju", što je ludost, dok je katoličko svećenstvo glavni oslonac narodne
prosvjete.¹³¹

V. Crkveni i vjerski stavovi Račkog¹³²

Rački je bio uvjereni kršćanin i katolik i svoje je glavne političke, društvene i
nacionalne stavove često povezivao s vjerskim opredjeljenjem. Bio je sklon tomu da
sve što mu se nije sviđalo u javnom životu tumači kao primjer nekršćanstva, bilo da
se radi o ostatku antičkog poganstva bilo o modernom sekularizmu. Tako je u nacrtu
saborske adrese iz 1861. pisao da je načelo o vrhovnim interesima države kao jedi-
nom mjerilu (*salus reipublicae suprema lex esto*) pogansko i štetno načelima kršćanske
Europe.¹³³ Progresivistička orijentacija kod Račkog usko je vezana uz njegovo kr-
šćansko uvjerenje, jer se kršćanstvo stoljećima borilo protiv nepravednih poganskih
ustanova, poput ropstva, a kasnije se dugo nastavila borba protiv kmetstva. Kršćan-
stvo je nespojivo s nepravednim privilegijama, jer je u njegovoj biti ideja jednakosti
svih ljudi pred Bogom.¹³⁴ Jednakost i sloboda temelj su kršćanstva, jer su svi ljudi
jednaki pred zakonom i imaju jednaka prava i dužnosti. To načelo vrijedi i za odnos

¹²⁸ *Pozor*, br. 91, 20.IV.1861.

¹²⁹ Erceg, *Djelatnost Dra Franje Račkoga*, str. 271.

¹³⁰ Novaković, *Pisma Franje Račkoga*, str. 237, Rački Novakoviću 21.II.1875.

¹³¹ Šišić, *KRS*, sv. 1, str. 300, Rački Strossmayeru 14.IV.1874. U Saboru Rački nije detaljnije kritizirao škol-
ski zakon, ali nije želio sudjelovati o organizaciji reformirane nastave. Kasnije je odbio poziv da bude
predstavnik Katoličke crkve u školskom vijeću (Gross, *Vijek i djelovanje*, str. 257-258).

¹³² O različitim aspektima crkvenih i vjerskih shvaćanja kod Račkog (i Strossmayera) piše Gross, *Vijek i
djelovanje*, str. 439-462.

¹³³ *Spisi saborski sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861., sv. 3*, Zagreb 1862., str. 176.

¹³⁴ *Pozor*, br. 14, 18.I.1862.; *Rad JAZU*, sv. 68, str. 200-201. Kako su velike nejednakosti i privilegije mogle
postojati kroz mnoga stoljeća kršćanstva, Rački nije objasnio. To je vjerojatno smatrao "ostacima"
poganske ere. Dodatni je problem da se moderna demokracija i jednakost razvila u uvjetima rastuće
sekularizacije i opadanja utjecaja kršćanstva i drugih aksijalnih religija. Iako su se ranije teze o nestan-
ku aksijalnih religija pokazale pogrešnima, njihov je utjecaj, u većini industrijskih društava, osjetno
pao.

među državama.¹³⁵ Kršćanstvo je ženi donijelo slobodu i ravnopravnost u bračnom životu, za razliku od nekih drugih religija, poput islama.¹³⁶ Rački je prihvaćao ravnopravnost pripadnika različitih vjera, ali kao pojedinačnih građana. Nikada nije prihvatio teze o sekularnoj državi. Posebno je negativno gledao na razdvajanje Crkve i države, odnosno crkve i škole, te na ustanovu građanskog braka. Takvo je viđenje shvaćao kao suprotstavljavanje nivelaciji i centralizaciji, koja ne poštuje specifičnosti pojedinih naroda i područja.¹³⁷

Rački je vjeru u "povijesni napredak", jednakost i slobodu temeljio na kršćanstvu smatrajući da druge vjere zagovaraju ili fanatizam i despociju ili ravnodušnost prema ovom svijetu.¹³⁸ Bez kršćanstva Europa se nikada ne bi popela na svoj visok položaj i predvodila čovječanstvo na putu blagostanja i napretka.¹³⁹ Na tome je temeljio svoju eurocentričku viziju svijeta, tipičnu za Europljane 19. stoljeća. Veliku prednost kršćanstva Rački je vidio u pomirenju dviju posebnih tendencija: univerzalnog povezivanja svih ljudi i partikularnog očuvanja "narodnog bića" kao cjeline osnovnih obilježja – jezika, običaja i osjećaja – po kojima se jedan narod razlikuje od drugih.¹⁴⁰ Rački se ograđivao od kršćanskog "fanatizma", pri čemu je posebno mislio na isusovce. Založio se za to da se spriječi njihov dolazak na zagrebački Teološki fakultet, jer je "jezuitizam" jednako opasan kao i agnosticizam.¹⁴¹ Vjersku podijeljenost južnih Slavena – na katoličanstvo, pravoslavlje i islam – Rački je smatrao velikom nesrećom i problemom za povezivanje južnoslavenskih "plemena", ali o tome nije želio detaljnije govoriti, ne zbog indiferentnosti, već dok se ne riješe pitanja oko književne sloge.¹⁴² Smatrao je da katoličko svećenstvo u Hrvatskoj daje dobar primjer za prevladavanje vjerskih predrasuda, jer je narodno orijentirano, ali, zbog

¹³⁵ *Pozor*, br. 199, 30.VIII.1862. Za Račkog su problem bili stari Slaveni, koji su bili pogani, ali, zbog svoje izrazite slavenofilske orijentacije, morao je prema njima imati pozitivno mišljenje. Stoga je hvalio njihovo "demokratski" i "patrijarhalan" ustroj, hrabrost u ratu, valjane društvene ustanove, ali prigovarao im je zbog poganstva, koje je "puštalo nagonu za volju" i sprečavalo "kršćansku čistoću" (Franjo Rački, *Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda, slovjenjskih apoštolor*, Zagreb 1857., 1859.).

¹³⁶ Rački, *Putne uspomene*, str. 3. I ovdje se vidi tendencija Račkog da "modernizira" kršćanstvo i prešuti sve ono što mu nije odgovaralo, uključujući izrazitu dominaciju patrijarhalnih stavova u kršćanskoj tradiciji. No, pod "ravnopravnošću spolova" Rački je više mislio na "uljuđen" tretman žene kao brač-ne drugarice, a ne na pravu ravnopravnost kako će biti kasnije razumljeno. Spolna ravnopravnost, u javnom životu i različitim poslovima bila mu je potpuno strana. Čini se da nije ništa znao o ranom feminističkom pokretu, koji se pri kraju njegova života počeo širiti na Zapadu.

¹³⁷ Palavršić – Zelić, *Korespondencija*, str. 179-180, Rački Pavlinoviću 28.VIII.1871.

¹³⁸ *Pozor*, br. 199, 30.VIII.1862. I ovdje je Rački prešutio primat "onostranih" tendencija u tradicionalnom kršćanstvu, posebno sumorno viđenje ovog svijeta kao "doline suza" i usputne stanice prema vječ-nom životu.

¹³⁹ *Pozor*, br. 183, 9.VIII.1862., br. 199, 30.VIII.1862.

¹⁴⁰ *Rad JAZU*, sv. 68, str. 195.

¹⁴¹ Šišić, KRS, sv. 1, str. 285, Rački Strossmayeru 22.II.1874.

¹⁴² *Pozor*, br. 27, 31.X.1860.

pripadnosti univerzalnoj crkvi, ne zapada u fanatizam.¹⁴³ Iako je "istočne" crkve smatrao "raskolničkim" Rački je javno govorio pozitivno o njima ističući da su i one doprinijele afirmiranju temeljnih kršćanskih vrijednosti, posebno napretku kulture i prevladavanju velikih međuljudskih nejednakosti.¹⁴⁴ Protestantizam je Rački tumačio kao izraz "germanskog individualisma".¹⁴⁵

O islamu je Rački imao vrlo loše mišljenje, djelomično zbog uvjerenja o tragičnim posljedicama turskog osvajanja, a djelomično zbog svojih kršćanskih nazora. Spominjao je "fanatične mujezine", koji su stoljećima propagirali širenje "turskog barbarstva" protiv europske civilizacije.¹⁴⁶ U islamskim zemljama nema prave obitelji, jer je dopušteno mnogoženstvo, žena se tretira kao stvar i sredstvo pohote, a dijete odrasta u krajnjoj zloći bez prave roditeljske ljubavi. Mogući su i bolji odnosi, kao u muslimanskom puku slavenske narodnosti u Europi (poput bosanskih muslimana), ali oni su ostatak ranijih kršćanskih nazora.¹⁴⁷ Državne i crkvene ustanove ne mogu poticati razvoj znanosti i umjetnosti, jer se temelje na Kuranu. U islamskim zemljama nema govora o kršćanskoj jednakosti i demokraciji, jer je samo musliman prava osoba, a svi su drugi psi ili stvari. Dok su kršćanske države pravne države, islamske države mogu biti samo države nasilja i despotizma, koje, ako su dovoljno jake, ne priznaju nikakve kongrese i sporazume.¹⁴⁸ Za Račkog je kršćanstvo izraz napretka i morala, a islam pokvarenosti, gluposti i zaostalosti.¹⁴⁹ Loše mišljenje Rački je imao i o azijskim religijama, poput budizma i hinduizma, za koje je smatrao da zagovaraju "fetišizam" i drže narod u neznanju.¹⁵⁰ Rački nije bio antisemit, ali izražavao je negativne stavove o Židovima iz svoje kršćanske i slavenske perspektive. Kritizirao je vladin prijedlog da se dopusti vjersko miješani brak i mogućnost prelaženja iz kršćanstva u judaizam kao nešto što je suprotno kršćanskim načelima hrvatskog društva. To je neopravdano proširenje zakona o ravnopravnosti Židova i

¹⁴³ *Pozor*, br. 72, 28.III.1862.

¹⁴⁴ *Rad JAZU*, sv. 68, str. 201-202. Ovdje je Rački odbacivao pretjerano negativno viđenje Bizantskog carstva – kao "legla pokvarenosti i korupcije" – i isticao njegovo tisućljetno postojanje kao dokaz unutarnje vitalnosti. Za vjerski "raskol" optuživao je primarno Grke i, povremeno, "pretjerivanja" na strani Katoličke crkve.

¹⁴⁵ *Rad JAZU*, sv. 17, str. 162.

¹⁴⁶ *Pozor*, br. 198, 29.VIII.1862.

¹⁴⁷ Apsurdnost tih stavova, koji pokazuju potpuno nepoznavanje situacije u islamskim zemljama, ne treba posebno komentirati. Rački je bio toliko zaslijepljen svojim vjerskim predrasudama da nije priznavao patrijarhalni karakter kršćanstva i tradicionalne kršćanske obitelji.

¹⁴⁸ *Pozor*, br. 199, 30.VIII.1862.

¹⁴⁹ *Rad JAZU*, sv. 45, str. 225.

¹⁵⁰ *Pozor*, br. 183, 9.VIII.1862. Općenito, sve nekršćanske religije za Račkog su jednako bezvrijedne i među njima nije vidio nikakve bitne razlike. To uskogrudno stajalište bilo je uobičajeno u 19. stoljeću, ali Katolička ga je crkva kasnije napustila i već nekoliko desetljeća nastoji razviti ekumenski dijalog s predstavnicima drugih religioznih skupina i ustanova.

slobodno prakticanje njihove vjere, koje su načelno potpuno opravdane.¹⁵¹ Rački je vrlo negativno gledao na Židove u Rusiji, koje je tretirao kao strano tijelo pod jakim tuđinskim (posebno njemačkim) utjecajem. Smatrao je da je u Rusiji lako moguć unutarnji rat protiv Židova, koji potkopavaju zdravlje države, i da bi takav rat mogao biti koristan za poboljšanje položaja Ruskog Carstva.¹⁵² Negativno je gledao na nastojanja Židova u ruskim gubernijama da se, po odjeći i ponašanju, distanciraju od poljske i ruske većine.¹⁵³ No, s druge strane, Rački je pisao i o kršćanskim progonima Židova, a pogrđni izraz "čifuti" koristio je samo za urednike režimskih ili "slavožderskih" bečkih i peštanskih listova.¹⁵⁴

Rački je često zagovarao slavensku liturgiju i promicao kult "slavenskih apostola" Ćirila i Metoda.¹⁵⁵ Već krajem 1850-ih godina napisao je i objavio dvije knjige o Ćirilu i Metodu u kojima je polazio od teze da su oni omogućili povezivanje državne i narodne svijesti slavenskih naroda s kršćanskom prosvjetom.¹⁵⁶ Godine 1862. predlagao je da Hrvati, Srbi, Slovenci i Bugari pošalju poslanstva sljedeće godine za proslavu pokrštenja Slovaka i Čeha u povodu stogodišnjice dolaska Ćirila i Metoda u Veliku Moravsku i početka širenja bogoslužja na (tadašnjem) slavenskom jeziku. Za Južne Slavene taj datum nije bitan zbog primanja kršćanstva, jer je kod njih to već prije ostvareno, već zbog širenja slavenskog bogoslužja, jer su učenici Ćirila i Metoda u Hrvatskoj i Bugarskoj zasnovali narodnu prosvjetu. Zahvaljujući djelovanju Ćirila i Metoda i njihovih učenika, "jugoslavenski narod" stupio je prvi put na pozornicu prosvijećene Europe preko slavenske knjige i slavenske liturgije. Ta je tradicija, usprkos otporu "nenarodnog svećenstva", trajno očuvana u barem nekim područjima, poput Senjske biskupije. Svi su "Jugoslovjeni", ali i drugi slavenski narodi, baštinici "duhovnog blaga" slavenskih apostola. Proslava tisućugodišnjice Ćirila i Metoda mogla bi biti središte "u kom bi se mogle usriedotočiti razciepane duševne sile slovjenškoga plemena". Uz odlazak poslanstva u Velehrad Rački je predlagao i održavanje više književnih skupova slavenskih učenjaka u Pragu i drugim slavenskim gradovima.¹⁵⁷ Rački je i kasnije isticao veliko značenje Ćirila i Metoda u uvođenju (staro)slavenskog jezika u crkve pojedinih slavenskih naroda. Pohvalio je okružnicu *Grande munus* (1880.) Leona XIII. u kojoj se Ćiril i Metod pro-

¹⁵¹ *Obzor*, br. 171, 25.VII.1881.

¹⁵² *Obzor*, br. 112, 16.V.1882., br. 113, 17.V.1882.

¹⁵³ Rački, *Putne uspomene*, str. 147-148.

¹⁵⁴ Gross, *Vijek i djelovanje*, str. 453-454.

¹⁵⁵ O tome detaljno piše: Ivanka Petrović, Franjo Rački – otac hrvatske cyrillo-methodiane, *Zbornik Zavoda*, str. 45-99.

¹⁵⁶ Franjo Rački, *Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda, slovjenških apoštolor*, Zagreb 1857., 1859.

¹⁵⁷ *Pozor*, br. 183, 9.VIII.1862. Rački je ovdje spomenuo da je već neko vrijeme zagovarao, kod različitih učenjaka, da se izda kritičko izdanje Biblije, ili barem Novog zavjeta, na staroslavenskom, ali bez uspjeha.

glašavaju svecima.¹⁵⁸ Braća su u svojem djelovanju ujedinila dva uzvišena načela: crkveno jedinstvo i narodnu misao. Papinska okružnica pokazuje da narodna ideja ne smeta univerzalnom načelu katoličanstva.¹⁵⁹

Rački je, tipično za katoličkog svećenika u 19. stoljeću, zastupao uniju, tj. pravoslavne crkve trebale bi prihvatiti papu kao vrhovnog poglavara uz zadržavanje unutarnje autonomije u liturgiji i običajima.¹⁶⁰ Vatikan ne bi smio kočiti upotrebu slavenske liturgije, koja je važna u pitanju približavanja zapadne i istočne crkve i prevladavanja "raskola". Afirmacija slavenske liturgije u Katoličkoj crkvi jedan je od najvažnijih preduvjeta za vraćanje pravoslavnih crkava u "krilo" zapadne crkve. Time bi se otklonio prigovor da je katoličanstvo neprijateljsko prema slavenskoj narodnosti.¹⁶¹ Katoličanstvo, dok ostaje u "zapadno-latinskoj formi", ne može se proširiti na Istoku i uvijek će ostati "exotična biljka". To bi u Vatikanu morali shvatiti.¹⁶² Rački je za neuspjeh uvođenja slavenske liturgije krivio agresivnu politiku Zapada i austro-ugarski diplomatski pritisak na Vatikan.¹⁶³

¹⁵⁸ *Pozor*, br. 233, 11.X.1880., br. 236, 14.X.1880. Veliku važnost te okružnice Rački je vidio i u indirektnom opravdanju uništenja turske vlasti u kršćanskim krajevima Balkana, suprotno politici ravnoteže europske diplomacije.

¹⁵⁹ *Pozor*, br. 234, 12.X.1880.

¹⁶⁰ *Pozor*, br. 233, 11.X.1880.

¹⁶¹ Šišić, KRS, sv. 3, Zagreb 1930., str. 28, 35, 37, Rački Strossmayeru 17.VII.1882., 25.VII.1882., 20.VIII.1882.

¹⁶² Šišić, KRS, sv. 3, str. 67, Rački Strossmayeru 18.VI.1883.

¹⁶³ Na ist. mj.

† Tomislav Markus

The Social Conceptions of Franjo Rački

Summary

The author analyses the social conceptions of Croatian historian and publicist Franjo Rački (1828–1914) – his ideas about science, “historical progress,” culture, education, church and religion. As a nineteenth-century European intellectual, Rački firmly believed in progress in history and in the “enlightening” mission of Western civilisation. He founded his idea of social progress on the idea, at that time modern, of nationality, but also on Christianity, the main characteristic of which, in his opinion, is the equality of all men. He supported the spreading of the Slavonic liturgy and the cult of SS. Cyril and Methodius, in the hope of overcoming the ecclesiastical schism between East and West. He pleaded for the foundation and development of “popular science,” which was to contribute, through the work of the Academy and the University, to the enlightenment of wider social circles. Rački advocated an anthropocentric posture and looked at nature as a repository of raw materials, which has to be mastered in order to facilitate human “progress.” In his epistemology, he differentiated between the practical side of the sciences, which contributes to the “conquest of nature,” and its theoretical side, which augments human knowledge about the world.

Key words: Franjo Rački, science, civilisation, Christianity, Europe, progress